

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLV

Св. 3–4 (2014)

Чланци

Граматика и лексика

Употреба партикуле *све* у савременом српском језику
(АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ)3

Дублетна образовања и хомонимске номинације
код етника и ктетика (од ојконима у Војводини)
(МАРИЈАН Ј. ЈЕЛИЋ)19

Категорије броја и бројивости у називима за јела
у српском језику (БОЈАНА Н. ТОМИЋ)39

О полисемији лексема које означавају делове људског тела
(АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ)51

Когнитивнолингвистичка анализа фразеологизама
с компонентом *глава* у српском језику
(ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ)69

Прилог историји књижевног језика

Творбена структура именица у поезији Јована Дошеновића
(АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ)89

Студије српског језика у иностранству

Лекторат српског језика на Филозофском факултету
Универзитета Коменски у Братислави
(ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ)105

П р и к а з и

Деветнаести том Речника САНУ (МАРИЈА С. ЋИНЋИЋ)	115
Бојана Милосављевић, <i>Ојоварање као јоворни жанр свакодневне комуникације</i> (СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ)	121
<i>Научни састјанак славистија у Вукове дане 43/1</i> (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	127
<i>Научни састјанак славистија у Вукове дане 43/3</i> (АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ).....	135
Неколико речи о часопису <i>Окјоих</i> (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	141

ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА С КОМПОНЕНТОМ ГЛАВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се са когнитивносемантичког аспекта анализирају фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *глава*. Циљ је да се испита који когнитивни механизми учествују у концептуализацији појмовног домена ГЛАВА, те како се све *глава* разумева и шта може симболизовати у структури фразеологизма. Истраживање треба да покаже како појмовне метафоре и метонимије, али и конвенционално знање и искуство које човек има о глави као делу тела омогућавају формирање општег значења фразеолошких конструкција са овом компонентом.

Кључне речи: фразеологизам, компонента *глава*, појмовна метафора, појмовна метонимија, концептуализација

0. Фразеолошке конструкције¹ с компонентом *глава* биле су предмет интересовања бројних лингвистичких истраживања, при чему су им неки аутори посвећивали пажњу у појединачним радовима, посебно се усредсредивши на њихову лексичко-семантичку или

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Термини фразеолошка конструкција, фразеолошка јединица и фразеологизам у овом раду узимају се као синоними, а осим њих у лингвистичкој литератури користе се и термини фразем(а), фразеолошки израз, обрт и др. (Мршевић-Радовић 1987: 11–12).

структурну анализу (в. нпр. Штрбац 2012, Ранђеловић и др. 2014)², док су се неки дотицали ове скупине израза у оквиру обимнијих студија посвећених соматским фразеологизмима (в. Раздобудко 2003, Ковачевић 2012)³. Сви аутори указују на изразиту продуктивност соматизма⁴ *ілава* у фразеолошком систему српског језика, која је у складу са семантичким и деривационим потенцијалом лексеме *ілава*⁵ и слажу се да је највећи број фразеологизама с овом компонентом усмерен на самог човека, квалификујући га с различитих аспеката.

² Истраживање Г. Штрбац засновано је на грађи ексерпираној из двају описних речника – РСАНУ и РМС, као и Матешићевог Фразеолошког речника, коју чини преко 300 фразеолошких јединица с компонентом *ілава*. Ауторка напомиње да прегледани речници бележе далеко више таквих устањених спојева, али су из анализе искључене термиолошке синтагме и они спојеви чији би се статус као фразеолошке јединице могао довести у питање – нпр. *бисітра* (*мудра, іамейіна*) *ілава*, *врайіче ілаве, ілава куће, женска ілава, крунисана ілава, мушка ілава, іореска ілава* и сл. Посматране фразеолошке јединице у раду се анализирају са становишта њиховог значења и даље се разврставају на уже и шире семантичке скупине. Коауторски рад А. Ранђеловић, И. Маринковић-Мандић и Ј. Јовановић (2014) представља структурну и лексичко-семантичку анализу фразеологизама у чијем се саставу налази неки од соматизама *ілава, нос, око* и *ухо*. Ауторке су из описних речника и Матешићевог Фразеолошког речника издвојиле око 150 јединица са лексемом *ілава*, а семантичка анализа спроведена у раду показала је да се фразеологизми са компонентом *ілава* могу класификовати у пет тематских целина, које означавају: човекове активности, међуљудске односе, различита стања у којима се човек може наћи, особине (физичке, духовне и когнитивне), као и различите прилошке односе, који изражавају човеков поглед на простор и време.

³ Контрастивно проучавајући семантику и прагматику соматизама у српском и руском језику, Л. Раздобудко показује да је соматизам *ілава* доминантан у погледу учесталости појављивања у фразеологизмима у српском језику (Раздобудко 2003: 77). Ауторка притом истиче да је човек егоцентричан и себе доживљава као центар света, што се затим одражава на лексички систем, односно, на језик којим говори. У монографији *Хрвайіски фразеолоіізми од ілаве до іейіше* Б. Ковачевић истиче да су соматизми из подручја главе, а пре свих баш соматизам *ілава* – најплоднији у хрватској соматској фразеологији, што је условљено видљивошћу, положајем и функцијама главе и њених делова, као и њиховим значајем за човека (Ковачевић 2012: 46).

⁴ Под соматизмима се у науци о језику подразумевају именице којима се означавају делови људског тела. Оне чине организовану целину, тј. језгро лексичког система и основни неопућиви фонд сваког језика (Раздобудко 2003: 9).

⁵ Речник САНУ бележи чак 36 значења лексеме *ілава*, што указује на њену изразиту семантичку дисперзију и сведочи о продуктивности метафоре и метонимије у развијању семантичке структуре ове речи.

Занимљиво је да је управо један израз у чијем се саставу налази лексема *ілава* – *изіубийи ілаву* – послужио Р. Драгићевић (2009: 41–43) да укаже на проблем идентификације фразеологизама у описним речницима, тачније, на чињеницу да је каткад тешко разграничити да ли је одређена вишечлана лексичка јединица фразеологизам или синтагма коју чине две лексеме употребљене у својим секундарним значењима.

У нашем раду се концептуално, применом теорије појмовне метафоре, анализирају фразеологизми с компонентом *ілава* у српском језику, те ово истраживање представља допринос когнитивистичком проучавању идиоматичности.

1.1. Фразеологизам у светлу традиционалне и когнитивне семантике

На формалном плану, фразеологизми представљају нерашчлањиве вишелексемне спојеве устаљене структуре, којима одговара јединствено значење (Мршевић-Радовић 1987: 13–15). Да би се неки вишечлани спој могао сматрати фразеологизмом, он мора испуњавати неколико основних семантичко-синтаксичких критеријума: мора бити експресиван (Мршевић-Радовић 1987: 17–18); мора се одликовати „семантичком претворбом најмање једнога члана чврстога скупа ријечи“ (Матешић 1982: 6), као и важном семантичком карактеристиком да има јединствено значење, тј. да значење фразеолошке јединице никада не одговара збиру значења њених чланова (Мршевић-Радовић 1987: 12–13).

У новије време, на традиционална тумачења фразеологизама надовезују се бројне студије когнитивних лингвиста о идиоматичности. Модерни аутори, међу којима су Р. Гибс (1994: 265–319) и З. Кевечеш (2010: 231–249), тумаче семантичку структуру фразеолошких јединица са когнитивистичког становишта, настојећи да покажу да фразеологизми нису просто сложене лексичке јединице чије је значење на неки начин посебно, независно од значења конституената, већ је глобална семантика изрази у највећем броју случајева мотивисана метафоричким и метонимијским значењем елемената који улазе у њихов састав. Посматрано са становишта когнитивне семантике, фразеологизми заправо одражавају кохерентан систем метафоричких концепата (в. нпр. и Најак–Гибс 1990, Круз–Гресер 1991, Ланглот 2006).

Како објашњава Гибс (1994: 265–318), човек разумева идиоматски говор пре свега захваљујући свом мишљењу и конвенционалном знању, који су у основи метафорички: појмовна метафора као когнитивни механизам повезује фразеолошку форму са експресивним фигуративним значењем. Резултати до којих су дошле когнитивна лингвистика и експериментална психолингвистика показују да се многи фразеологизми одликују метафоричком мотивацијом, што значи да су семантички рашчлањиви, тј. да појединачни конституенти, независно један од другог, учествују у формирању глобалног фразеолошког значења (Гибс 1994: 278).

2 . Фразеологизми засновани на појмовним метафорама

2.1. Као што је добро познато, појмовна метафора доводи у везу два појмовна домена – *изворни*, који је добро познат, конкретнији и доступан чулима и *циљни*, који је мање познат, апстрактан и чулно несазнатљив (Лејкоф и Џонсон 2003; Кевечеш 2010; Лејкоф 1987; Гибс 1994; Кликовац 2004). Као један од уобичајених изворних домена помоћу којих човек концептуализује апстрактне појмове и искуства, Кевечеш (2010: 18) наводи и људско тело, напомињући притом да у метафоричкој концептуализацији човек као изворни домен не користи сваки аспект свог тела, већ се нарочито ослања на одређене његове делове, међу којима су глава и делови лица (очи, уши, нос, уста, језик), руке, ноге, леђа, срце. Истраживања когнитивиста показују да метафоричко разумевање стварности у великој мери почива на човековом искуству о сопственом телу.⁶ Многе појмовне метафоре и метонимије заснивају се на корелацијама у човековом телесном искуству. Према Кевечешу (Ibid.: 18), „утело-

⁶ С. Ристић истиче да концептуализација садржаја појединих речи из семантичке сфере човек показује „наивну слику о уникалности човека у свету који га окружује“, пре свега зато што се човекове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са деловима његовог тела, односно са органима његове телесне грађе (Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 169–180). Тако се унутрашњи, духовни живот лоцира у одређене постојеће органе, при чему се формира наивна „језичка слика човека“, а у њој су одређени системи по којима човек функционише, као и органи у којима се они локализују. Интелектуална делатност локализује се у глави, памети, уму (Апресјан 1995, према Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 169–170).

вљеност“ значења (енгл. *embodiment*) може се сматрати централном идејом когнитивнолингвистичке теорије појмовне метафоре и, уопште, когнитивистичког погледа на природу лексичког значења.

Имајући ово у виду, когнитивисти показују посебно интересовање за проучавање соматских фразеологизама, чије се значење најчешће формира удруженим деловањем појмовне метафоре, појмовне метонимије, конвенционалног људског знања и искуства које имамо о свету.

3. Фразеологизми с компонентом *ілава* у српском језику

У раду ћемо са когнитивистичког аспекта анализирати фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *ілава*. Циљ нам је да испитамо који когнитивни механизми учествују у концептуализацији појмовног домена *ілаве*, те како се све *ілава* разумева и шта може симболизовати у структури фразеологизма. Настојаћемо да покажемо како појмовне метафоре и метонимије, али и конвенционално знање и искуство које човек има о глави као делу тела омогућавају формирање општег значења фразеолошких конструкција са овом компонентом, које се може односити на: човекове физичке особине, његове когнитивне и менталне способности, различите активности, човеков однос према свету и људима који га окружују, његово понашање у одређеној ситуацији и сл. Као корпус за ово истраживање користили смо *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*⁷, *Речник српскохрватској књижевној језика Матице српске*⁸ и *Речник српској језика*,⁹ док нам је контролни корпус представљао *Фразеолошки рјечник хрватској или српској језика Јосипа Матешића*¹⁰.

У РСЈ *ілава* се под 1. а. дефинише као „горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система“, а под 2. а.

⁷ У даљем тексту – РСАНУ.

⁸ У даљем тексту – РМС.

⁹ У даљем тексту – РСЈ.

¹⁰ У даљем тексту – ФР.

као „памет, интелигенција, ум, разум; свест, мисли“. На основу наведених двеју дефиниција које, уз минималне варијације, бележе сви дескриптивни речници, закључујемо да глава често метонимијски стоји за мозак, јер човек има свест о смештености мозга (памети, ума) унутар главе. Будући да се у глави налази мозак, она представља централни део човековог когнитивног система, седиште мишљења, рација, интелигенције, те се захваљујући њој човек одликује способношћу мишљења, закључивања. Самим тим, глава чини суштину људске јединке и њен најважнији део – оно што човека као *homo sapiens*, разумног бића, разликује од свих других живих бића.

Концептуализација главе у фразеолошким конструкцијама у великој је мери условљена управо конвенционалним знањем које имамо о положају, облику и функцији овог дела тела, као и доживљајем њене важности за живот и функционисање човека. Осим овог општег знања, смисао и разумевање фразеологизама с компонентом *глава* омогућавају механизми појмовне метафоре и метонимије.

Семантичком анализом и разврставањем ексцерпираних израза дошли смо до закључка да се појам глава у њима концептуализације путем следећих когнитивних механизма:

- опште, конвенционално знање о положају, облику и функцији главе као дела тела
- појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА
- појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ
- појмовна метафора ЗАНЕСЕНОСТ, ФАНАТИЧНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА
- појмовне метафоре ОДГОВОРНОСТ ЈЕ ТЕРЕТ; ОБАВЕЗЕ СУ ТЕРЕТ; БРИГЕ СУ ТЕРЕТ
- појмовне метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ; ВАЖНО ЈЕ ГОРЕ
- појмовна метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО (БРИГА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ГЛАВОБОЉА)

У већини случајева, у сложену семантику фразеологизма продира се комбиновањем двају когнитивних механизма који структурирају израз (метафора и метонимија), а основ за разумевање представља човеково свакодневно искуство, знање које има о овом делу тела и функције које обавља захваљујући њему.

3.1. ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ

Појмовна анализа фразеологизама са соматизмом *глава* у српском језику показује да се глава најчешће концептуализује као садржатељ за мозак и чула, а метонимијским повезивањем по формули ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК овај соматизам даље се конкретизује као садржатељ за памет, интелигенцију, ум. Поменути механизми махом структурирају изразе којима се апострофирају човекова глупост, ограниченост и незнање. То нимало не изненађује ако имамо у виду пејоративност као важно обележје фразеологије сваког језика, затим чињеницу да велики број израза с компонентом *глава* указује на човекове когнитивне, менталне способности и особине, као и то да се мудрост и интелигенција високо вреднују у колективној свести и култури нашег народа. Појмовну метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ПАМЕТ, ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, УМ налазимо нпр. у синтагматским фразеолошким конструкцијама *празна глава* и *шупља глава* у значењу 'незналица, глупак'. Будући да човек има представу о смештености мозга и највиших когнитивних функција унутар главе, он глупост и непромишљеност као апстрактне, когнитивне особине концептуализује као изостанак мозга из главе, односно као *празноглавост*, *шупљоглавост*. Овде, дакле, препознајемо и појмовну метафору глупост, непромишљеност ЈЕ ПРАЗНОЋА, ШУПЉОСТ ГЛАВЕ.

Сликовна схема САДРЖАВАЊА активна је и у разумевању структуре следећих глаголско-именичких фразеологизама: из РСАНУ: *главу (на)пунити* 'наметнути некоме неку мисао, идеју, жељу, прохтев; наговарати'; *избити* (*избрисати*, *избацили*) *из главе* 'престати мислити на нешто, заборавити, променити мишљење' и 'учинити да неко престане да мисли на нешто, да заборави нешто'; *из главе изаћи* (обично у одрицању) 'ишчезнути из мисли, из сећања'; *мућнути главом* 'размислити, промислити'; *не иде ми у главу* 'не могу да схватим, не разумем'; *у главу доћи* (*дунути*, *лукнути*, *ударити*) 'наметнути се као тренутна ћуд, изненадна мисао, пасти на памет'; из РСМ: *држати* (*имати*) *у глави* 'памтити, имати на уму'; *имати што у глави* 'имати памети' и 'памтити, имати на уму'; *препураити* *по глави* 'мислити о чему'; *увршити у главу* '(себи) уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога' и '(некоме) наметнути неку мисао, уверење'; из ФР: *дрмнути* (*мућнути*) *главом*; *пролетети* *кроз главу*; *пролазити* *кроз главу*; *врзмати се*, *моћати се* *кроз главу* / *по глави*.

Већина израза мотивисана је човековом представом о кретању, протоку когнитивног садржаја, који може бити усмерен *ка унутрашњости* главе или пак оријентисан *из* простора *главе на-поље*. Отуда у структури ових конструкција махом налазимо глаголе кретања (*изаћи, ићи, доћи*) допуњене акузативним и генитивним конструкцијама са предлозима *у* и *из*. Интересантно је да се мисли, идеје и сл. у фразеологизмима махом разумевају као ентитети који долазе/улазе у главу из спољашњег света, што као последицу има то да многи фразеологизми указују на недостатак интелигенције, памети, знања, односно да имају пејоративну семантику.

Појмовном анализом побројаних фразеологизама долазимо до закључка су у сценарију садржавања активне и појмовне метафоре којима се концептуализују апстрактне менталне активности, попут размишљања, разумевања, памћења. Тако се, рецимо, *размишљање, промишљање* уопште разуме као активирање когнитивних функција, односно *покретање садржаја у глави*, као *мућкање, дрмусање главом (мућнути главом)*, док се *размишљање* о нечему конкретном концептуализује као *претурање по глави*¹¹, затим као *пролетање/пролажење садржаја кроз главу (претиурајући по глави, пролазијући/пролећујући кроз главу)*, али и као *врзмање, мотање идеја, мисли кроз главу (врзмајући се/мотајући се (коме) по глави)*.

За разлику од мишљења, које се због својства променљивости концептуализује као кретање когнитивног садржаја, памћење се на когнитивном нивоу изједначава са похрањивањем, задржавањем мисли, идеја, теорија и сл. у глави, што имплицира њихово мировање у глави. Овде препознајемо појмовну метафору *памћење* је *остајање, задржавање когнитивних садржаја у глави*, као и метафору *памћење* је *држање*¹², *поседовање нечега у глави (држајући у глави, имајући у глави)*. С друге стране, ментална активност *краткотрајног заборављања/престанка размишљања о нечему у фразеологизмима* с компонентом *глава* концептуализује се као *излагање, ишчезавање когнитивног садржаја из главе*, што истовремено имплицира да се

¹¹ Глава се овде концептуализује као издељен, испарцелисан простор, у коме је похрањен, смештен целокупан когнитивни садржај, при чему се потрага за одређеном информацијом, податком и сл. разуме као претурање по садржању-глави.

¹² Оваква концептуализација памћења имплицира и једну општију појмовну метафору, на коју је указао Кевечеш (2010: 243) испитујући фразеологизме у чијем се саставу налази соматизам *рука*, а она гласи *поседовање је држање нечега у рукама*.

опсесивно размишљање о нечему разумева као неизлажење садржаја из главе (*изаћи/избићи/ишчезнути* из *главе*, обично у одрицању).

Човек поседује конвенционално знање и искуство о томе да улазак когнитивног садржаја у главу подразумева његову обраду, која је у вези са когнитивним активностима разумевања и учења. Појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ И РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ УЛАЖЕЊЕ САДРЖАЈА У ГЛАВУ структурирају фразеологизам *не иде ми у главу* 'не могу да схватим, не разумем'.

Садржатељ-глава у корпусу се појављује и у два фразеологизма који имају синонимно придевско значење из сфере човекових духовних особина и указују на његову лудост, недостатак здравог разума – *даску* (*све даске, све чешири*) у *глави немаћи* и *недостигаје* (*фали*) *му* (*им и др.*) *даска* (*идрећа, четврца*) у *глави*, у значењу 'бити сулуд, ћакнут'. Наиме, према Д. Мршевић-Радовић (2008: 104), простор ума (глава) у српској фразеологији сликовито је представљен као *незавршена „трађевина“* којој може *недостигајћи йонека „даска“* и *кроз коју „може да дува и йромаја“*. Ауторка претпоставља да је представа о недовршеном простору, о простору који није у целини затворен, мотивисала жаргонско значење 'бити глуп' (Мршевић-Радовић 2008: 104). Другим речима, степен човекове лудости, глупости, неразумности мери се изостанком, недостатком неких дасака у глави, при чему непостојање свих дасака овде по свој прилици указује на нецеловитост умног простора, на постојање некакве шупљине, рупе у глави, кроз коју памет затим може ветрити, чилети, губити се и сл.

Истој семантичкој сфери припада и фразеологизам *соли у глави имаћи*, односно његова варијанта *не бићи без соли у глави*, 'имати разума, здраве памети'. Ипак, ове изразе само делимично мотивише појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ, док је за њихово разумевање неопходно: (1) конвенционално знање о соли, као о неопходној, незаменљивој хранљивој материји, тј. о зачину који даје укус храни и без ког човек не би могао; и (2) познавање симболике именичке компоненте *со*, која је још код античких народа означавала мудрост, а исту симболику очувала је и у западнохришћанском обреду крштења.¹³

¹³ Стари Римљани користили су изреку *Cum grano salis*, односно *Са зрном соли*, чиме су наглашавали нужност тога да све чему се човек посвећује буде „зачињено“ „зрном мудрости“ (Голуб 1991: 196). Касније ће *со* и у хришћанству

Међу фразеологизме структуриране помоћу појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ МОГУ СЕ СВРСТАТИ И ОНИ У КОЈИМА СЕ УКАЗУЈЕ НА КАКАВ НЕОБИЧАН, НЕТИПИЧАН САДРЖАЈ ГЛАВЕ. Човеково конвенционално знање и искуство о глави као садржатељу за мозак, памет, ум, идеје, мишљење – мотивисало је по свој прилици и изразе *имайћи бубице у глави* 'имати неку манију, имати настране/луде мисли, бити луцкаст, луд' и *(ис)ћерајћи коме бубице из главе* 'опаметити, уразумити кога, отрезнити/навести кога да мисли и поступа разумно, помоћи коме да се ослободи луцкастих мисли и идеја', у којима се, уместо карактеристичних когнитивних садржаја – у глави појављују инсекти, бубице или мушице. Претпостављамо да оваква фразеолошка структура почива на човековој свести о томе да бубицама није место у глави, што потенцијално имплицира и то да оне у глави „мењају“ човеков разум, утичу и на формирање карактерних црта, изазивајући различита расположења и стања. Тако човек у чијој се глави уместо когнитивних садржаја појављују бубице може бити настран, луцкаст, неразуман (исп. Ковачевић 2012: 162).

У посматраним фразеологизмима глава се разуме као ограничени простор (посуда, кутија) који се *ћуни* когнитивним садржајем, у који се тај садржај *убацује*, а може се по потреби из њега и *избацивати* – својевољно или нечијим деловањем. Отуда се интензивно ГОВОРЕЊЕ о нечему или УВЕРАВАЊЕ некога у нешто, који су обично мотивисани потребом да се утиче на нечије слободно мишљење, у фразеологизмима с компонентом *глава* концептуализује као ПУЊЕЊЕ нечије ГЛАВЕ (*најунијћи главу коме*). Будући да је глава садржатељ ограничених димензија, код човека се јавља представа о томе да се она може сасвим попунити, те се ОКУПИРАНОСТ МИСЛИМА у фразеологизмима концептуализује као НАПУЊЕНОСТ, ПУНОЋА ГЛАВЕ, о чему сведочи израз *ћуна ми (му, јој ијг) је глава*.

Претпостављамо да сличну мотивацију као претходни изрази има и фразеологизам *главу ћроби(ја)ћи (некоме)* 'досадити, досађивати непрестаним причањем, молбама, захтевима и сл.' (РСАНУ),

симболизовати мудрост, за шта потврде налазимо и у самом Светом писму, у јеванђељима: тако Исус на Гори окупљеној пастви каже „Ви сте со земљи. Ако со обљутави, чиме ће се осолити“ (Мт: 5, 12) односно „... ако со постане неслана, чиме ће се осолити? Имајте соли у себи, и мир имајте међу собом“ (Мк: 9, 50). Такође, у старом хришћанском обреду крштења свештеник је детету давао соли, изговарајући речи *Прими сол мудросћи* (Голуб 1991: 196).

којим се сугерише нечије непрекидно, инвазивно деловање на садржај главе-садржатеља, односно прекомерно „пуњење“ нечије главе садржајем у виду разних савета или говорења о нечему и сл., услед чега, глава више не може да издржи, тј. да прими информација и бива пробијена. Уопште, превелика количина података, мисли, идеја и других когнитивних садржаја, али и различитих обавеза које захтевају менталне активности – метафорички се разумевају као пребукираност главе, која може резултирати пуцањем главе-садржатеља. Овакву мотивацију препознајемо и у фразеологизму *йуца ми (ййи и сл.) йлава 'у великој сам (си и сл.) бризи, у великом послу, на великој муци'*.

3.2. ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ

Премда већина фразеологизама с компонентом *глава* указује на човекове когнитивне активности, способности, интелигенцију, неки осветљавају његов емотивни однос према свету који га окружује. Семантика двају таквих израза у нашој грађи сугерише човеково ментално стање, стање свести: *усијана (ујрејана, уйаљена) йлава 'занесењак, фантаста; онај који претерано верује у своје снаге, ставове и сл; фанатик' и имаййи (задржаййи) хладну йлаву (биййи хладне йлаве), 'бити/остати хладнокрван, промишљен'*. Изгледа да се необјективност у расуђивању, изостанак здраворазумског понашања и превише емотиван, страствен однос према некој идеји, занесеност њоме – концептуализују као загрејаност, врелина главе.

Овакви изрази у језику структурирани су путем појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ и једне општије метафоре СТРАСТ, ЗАНОС ЈЕ ВРЕЛИНА, ЗАЖАРЕНОСТ. Да занесеност каквом идејом, мишљењем и сл. разумемо као загрејаност поткрепљује и чињеница да се хладноћа главе у поменутом изразу *имаййи (задржаййи) хладну йлаву* тумачи посредством хладноће крви, тј. *хладнокрвношћу*. Ова појава не само што сведочи о постојању појмовне метафоре страст, занос је врелина, већ указује и на њену утемељеност у лексички систем српског језика.¹⁴

¹⁴ Механизмом појмовне метафоре може се, по истом принципу, тумачити и семантика придева *хладан* (нпр. значење под 3. а. у РМС: 'који се не узбуђује, не узрујава, миран, сталожен, трезвен'), односно глагола *зајрејайи се* (под 2. у РСАНУ: а. 'разгневити се, пасти у ватру' и б. 'заинтересовати се, одушевити се, занети се нечим').

3.3. Сва је прилика да су поједини фразеологизми с компонентом глава у ексцерпираној грађи мотивисани појмовним метафорама ОДГОВОРНОСТ ЈЕ ТЕРЕТ И БРИГЕ/ОБАВЕЗЕ СУ ТЕРЕТ. Наиме, осећања одговорности и забринутости несумњиво представљају психолошку непријатност за човека – он непрекидно размишља о ономе што га очекује, непрекидно су му одређене мисли и предстојеће обавезе „на памети“, што се на когнитивном плану концептуализује као физички притисак, односно као ТЕРЕТ, ТОВАР КОЈИ ПРИТИСКА МИСЛИ, а метонимијски – и главу, која је носитељ за мисли. Овај метафорички сценарио структурира изразе *џовариџи* *некоме неџио на ѓлаву* 'чинити некога одговорним', *биџи (коме) на ѓлави* 'бити коме на терету, на бризи', *сручиџи се (свалиџи се) (џио) на (неџију) ѓлаву* 'пасти на (чији) терет' (РМС); *сесџи на ѓлаву* 'постати несносан, тежак', *имаџи на ѓлави сџо чуда* 'имати много брига и много обавеза' (ФР). На основу структуре наведених фразеологизама запажамо да се различите врсте психичког или менталног, умног напора концептуализују као физички притисак, што сугерише једну општију и у литератури познату метафору ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, односно ЕТИЧКИ/УМНИ НАПОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРИТИСАК, ТЕРЕТ.

Анализа прикупљене грађе показује да појмовна метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО структурира и варијантне изразе *луџаџи/ломиџи/разбијаџи ѓлаву* 'напрегнуто размишљати о нечему тешком', као и изразе *ѓлавом о зид луџаџи, удараџи*; *џуцаџи ѓлаву о зид*; *џуџи се џо ѓлави*, у значењу 'кајати се, жалити за нечим'. Семантика наведених фразеологизама у великој мери проистиче из практичног знања које човек поседује, односно телесног искуства које има у одређеним ситуацијама. Искуствено је утемељено да је ударац чиме у главу, односно, ударац главом у какву тврду површину – болан, при чему континуирано ударање/лупање (нпр. главом о зид) имплицира трајање, тј. постојање константног физичког бола. Стога претпостављамо да је значење фразеологизама из ове подгрупе заправо мотивисано појмовним пресликавањем типа конкретно → апстрактно, односно, појмовном метафором ДУХОВНО/ЕМОТИВНО ЈЕ ТЕЛЕСНО/ФИЗИЧКО. Захваљујући њој се КАЈАЊЕ, ЖАЉЕЊЕ за нечим, који подразумевају духовно, емотивно незадовољство, емотивни бол због нечега – на когнитивном плану концептуализују као физички бол. Слично је и са изразима *луџаџи/ломиџи/разбијаџи ѓлаву*, у чијем је разумевању такође активна појмовна метафора

ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, С ТИМ ШТО СЕ ОВДЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНИ, УМНИ НАПОР КОНЦЕПТУАЛИЗУЈЕ КАО ФИЗИЧКИ БОЛ УЗРОКОВАН *мишким* МИСЛИМА КОЈЕ *оштерећују* ГЛАВУ. АКО ИМАМО У ВИДУ ВЕЋ ПОМЕНУТЕ МЕТАФОРЕ УМНИ НАПОР ЈЕ ТЕРЕТ И ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ/НОСИТЕЉ ЗА МИСЛИ, ОДАВДЕ ПРОИСТИЧЕ ЈОШ ЈЕДНА УЖА МЕТАФОРА У ИСТОМ ПОЈМОВНОМ ЛАНЦУ, А МОЖЕМО ЈЕ ФОРМУЛИСАТИ КАО УМНИ НАПОР ЈЕ ПОСЕДОВАЊЕ ТЕШКИХ МИСЛИ КОЈЕ ИЗАЗИВАЈУ БОЛ У ГЛАВИ.

3.4. СЛИКОВНА СХЕМА ВЕРТИКАЛЕ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТОМ *глава* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ЕКСЦЕРПИРАНА ГРАЂА ДОНОСИ И ИЗРАЗИ (*йо*)*дићи/гизајти главу* (РСАНУ), 'поста(ја)ти охол, погордити се', *држајти високо главу* (ФР) 'бити горд, поносан', *уздигнуће главе* (ФР) 'поносно, гордо, охолост, смело', КОЈИ УКАЗУЈУ НА ЧОВЕКОВА ОСЕЋАЊА ПОНОСА, ГОРДОСТИ И ОХОЛОСТИ, ОДНОСНО НА ВРЕДНОВАЊЕ СЕБЕ И ПОСТОЈАЊЕ ИЗУЗЕТНО ДОБРОГ, ПОЗИТИВНОГ (ВИСОКОГ) МИШЉЕЊА О СЕБИ.¹⁵ КАКО ЗАПАЖА К. РАСУЛИЋ (2004: 215), АПСТРАКТАН ПОЈАМ ВРЕДНОСТИ/ВРЕДНОВАЊА СТРУКТУРИРАН ЈЕ ПОМОЋУ СЛИКОВНЕ СХЕМЕ ВЕРТИКАЛНОСТИ, А КЉУЧНУ УЛОГУ У РАЗУМЕВАЊУ ВРЕДНОВАЊА ИМАЈУ ОРИЈЕНТАЦИОНЕ МЕТАФОРЕ ДОБРО, ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ И ЛОШЕ, НЕГАТИВНО ЈЕ ДОЛЕ. ИМАЈУЋИ У ВИДУ ПОМЕНУТЕ ЗАКЉУЧКЕ К. РАСУЛИЋ, КАО И ЗАПАЖАЊА А. БРОЊИЋ (2012: 121) ДА СУ ПОНОС И ГОРДОСТ/ОХОЛОСТ ОСЕЋАЊА КОЈА СЕ РАЗУМЕВАЈУ ПОМОЋУ МЕТАФОРЕ И ПОДРАЗУМЕВАЈУ ДОБРО, ПОЗИТИВНО (ВИСОКО) МИШЉЕЊЕ О СЕБИ, ТЈ ПОЗИТИВНО ВРЕДНОВАЊЕ СЕБЕ, МОЖЕМО ФОРМУЛИСАТИ ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРУ ПОНОС/ГОРДОСТ ЈЕ ГОРЕ.¹⁶

Објаснимо, коначно, у каквој је све ово вези са нашим испитивањем концептуализације појма глава као компоненте фразеологизама (*йо*)*дићи/гизајти главу*, *држајти високо главу* и *уздигнуће главе* у српском језику. Наиме, као што можемо запазити на основу дефиниција и структуре ових трију израза у описним речницима, компонента *глава* у њима семантички је повезана са појмовима по-

¹⁵ На основу конструкција пронађених у дефиницијама именице *понос* ('претерано високо мишљење о себи') и придева *охол* и *горд* ('који високо мисли о себи'), А. Броњић закључује да су појмови понос, гордост и охолост у српском језику структурирани метафоричким путем, помоћу сликовне схеме вертикале.

¹⁶ Треба, међутим, имати у виду да појмови понос и гордост немају једнаку конотацију у српском језику, што потврђује чињеница да се гордост често изједначава са сујетом, охолостију и разуме се као човекова мана (в. у РСАНУ, под *гордост*), док се поноситост обично схвата као пожељна човекова особина, врлина.

нос, гордост и охолост, и то тако што се положај, односно начин држања главе *високо*, *јоре* – метафорички изједначавају са човековим доживљајем себе, тј. начином на који види, вреднује себе. Сва је прилика да је глава у овим фразеологизмима употребљена метонимијски, по уобичајеној метонимијској формули део → целина и да стоји за човека. Тако *држајћи главу високо* и *дићи/гизајћи главу* имају значење *држајћи високо себе самој*, односно дизати себе изнад других, вредновати себе више од других, гордити се, поносити се.¹⁷

Важно је, међутим, запазити да је сликовна схема вертикалности активна у разумевању израза са соматизмом *глава* у још једном домену. Тако поменути израз (*јо*)*дићи/гизајћи главу*, који смо пронашли у значењу 'поста(ја)ти охол, погордити се' може значити и 'осилити се, узети маха', што сугерише моћ, надмоћ, ауторитет једног ентитета (човека) над другим. К. Расулић (2004: 212–216) указује да је један од апстрактних појмова структурираних помоћу вертикалне схеме и појам моћ, односно појмовни односи доминација и потчињеност. За ове односе важне су оријентационе појмовне метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ, НЕМОЋ/ЕНТИТЕТ У ОДНОСУ НА КОЈИ СЕ ИСПОЉАВА МОЋ ЈЕ ДОЛЕ, а како ауторка истиче, у основи разумевања је метафора МОЋ ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА. Претпостављамо да ова појмовна метафора, заједно са метонимијом ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, структурира и фразеологизам (*јо*)*дићи/гизајћи главу* 'осилити се, узети маха', којим се указује на интеракцију ентитета распоређених у вертикалном простору (Расулић 2004: 215). Ако узмемо да је посредни интеракција два човека, онда подизање једног од њих (метонимија: подићи главу → подићи себе) у ствари имплицира његово помицање на горе на вертикалној скали, а самим тим и деловање са више позиције, вишег положаја који су повољнији за деловање и који подразумевају испољавање силе, снаге, надмоћи према онима који су доле, испод.

Исти метафорички сценарио структурира и израз *јојнући/савијћи главу* 'покорити се, помирити се с нечим неизбежним, понизити се', с тим што се овде, посредством вертикалне схеме, домен главе доводи у везу са апстрактним доменима покорности и понизности. Фокус је у овом случају на доњем делу вертикалне скале,

¹⁷ Ипак, високо мишљење о себи често није утемељено на објективном сагледавању сопствених квалитета и вредности, што потврђује израз *изразан клас диже главу* 'празна се глава узноси, хоће да буде паметна', који РСАНУ и РМС бележе уз одредницу *клас*.

односно на ентитету (човеку) који је доле, који осећа понижење и налази се у потчињеном, покорном односу наспрам ентитета (човека) који је горе. Закључујемо да је у концептуализацији израза активна и појмовна метафора пониженост је савијеност, такође утемељена у схватању односа подређености и покорности, понизности помоћу вертикалне димензије.

3.6. Метонимијске формуле које учествују у разумевању фразеологизама са компонентом *глава* у српском језику

Истакнуто је већ да појмовна метафора није једини когнитивни механизам који може мотивисати фразеологизме. Намеравајући да објасни како у њиховом разумевању могу суделовати и појмовна метонимија и човеково конвенционално, свакодневно знање, односно телесно, физичко искуство, З. Кевечеш (2010: 242–246) користио се доменом људске руке/шаке (енгл. *hand*). Ово Кевечешово истраживање послужило нам је приликом анализе соматских фразеологизама у чијем се саставу у српском језику појављује компонента *глава*. Резултати те анализе доводе нас до закључка да су за разумевању главе у фразеолошким конструкцијама нарочито значајне следеће појмовне метонимије: 1. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, 2. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ, 3. ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ и 4. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА.

Имајући у виду да когнитивне способности, односно поседовање разума, интелигенције разликују човека од свих осталих живих бића и чине га умним бићем, *homo sapiensom* – није необично што се глава, у којој се одвијају когнитивне функције, која је садржатељ за мозак, памет, разум доживљава као најважнији део људског тела. Отуда су неки фразеологизми са овом соматском компонентом засновани на појмовном изједначавању главе са самим човеком, односно са животом, док се неки изрази темеље на једној од метонимијских формула ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, МИШЉЕЊЕ и ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА. Примећујемо да оба ова механизма, као и метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА заправо представљају импликацију општије метонимијске формуле ДЕО СТОЈИ ЗА ЦЕЛИНУ.¹⁸

¹⁸ Механизам у чијој је основни појмовна трансформација део → целина у традиционалној лексикологији и семантици посматра се као засебан тип механизма полисемије – синегдоха (в. нпр. Гортан-Премк 2004: 79–85), док се с друге стране, у когнитивној семантици синегдоха тумачи као подврста метонимије (в. нпр. Кевечеш 2010: 173; Тејлор 1991: 122–141). Будући да се фразеолошке конструкције с

Анализа ексцерпираних фразеологизама показује да појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА мотивише синтагматске изразе *йореска љава* 'лице које је задужено порезом, порески обвезник', *мрѣва љава* 'мртац, покојник, умрла особа', *мушка љава* 'мушкарац', као и изразе *љави месѣа љедаѣи (наѣи и сл.)* 'тражити склониште, склонити се, спасти се' и окамењену форму *љавом*, односно њену шаљиву варијанту *љавом и брадом* 'сам, лично, баш он, он сам'. На другој страни, метонимијску формулу ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ препознајемо у фразеологизмима који указују на ризичне ситуације или опасности којима се човек излаже – *љавом се шалиѣи (иѣраѣи)*¹⁹ 'излаѣи се великој ојасносѣи, доводиѣи живоѣи у ѣиѣање нейромишљеним ѣосѣуѣицима и сл. (йонекад ублажено или шаљиво у ѣреѣњама)' и *сѣавиѣи, меѣнуѣи љаву на коцку* 'изложити се смртној опасности'. Осим појмовне метонимије, разумевању ових двају фразеологизама несумњиво доприноси, с једне стране, и човеково стечено, искуствено знање о одређеним радњама и њиховим карактеристикама, али, с друге стране, и начин на који човек неке активности концептуализује. Тако је у разумевању израза *љавом се шалиѣи (иѣраѣи)* по свој прилици активно знање о доменима шале, играња – радњама које имплицирају дозу неозбиљности. Актери игре су уобичајено деца, чији поступци често претпостављају непромишљеност. Овде се такође активира и знање о уобичајеним реквизитима који се користе у играма и намењени су за играње, а то су играчке. Одатле проистиче да је „играње“ главом, тј. неозбиљно, непромишљено понашање које угрожава главу (= живот) – непожељно. У другом случају, за разумевање израза *сѣавиѣи, меѣнуѣи љаву на коцку*, важно је и искуство које човек има о коцкању као активности која увек подразумева извештан ризик да ће субјекат коцкања изгубити оно што улаже. Метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ мотивише и изразе *да(ва)ѣи љаву* '(по)гинути', *изѣубиѣи љаву* '(по)гинути'

Даље, метонимијски пренос ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА препознајемо у основи фразеологизама *не окреѣаѣи љаву* 'нимало не марити, не

компонентом глава у овом раду анализирају методологијом когнитивне семантике, изразе у којима глава стоји за човека (мушка глава, женска глава, пореска глава и др.) третираћемо као примере за појмовну метонимију.

¹⁹ Према напмени у РСАНУ израз се обично употребљава одрично и у заповедном начину: *не шали (не иѣрај) се љавом / немој да се иѣраш (шалиш) љавом* и сл.

водити рачуна, *главом без обзира (бежати, ући и сл.)* у највећој журби, безобзирце не осврћући се, али је једнако важан мотиватор поменутих израза и човеково знање, искуство о томе да окретање главе према нечему подразумева гледање у нешто, односно усредсређивање чула на то. У разумевању фразеолошке семантике овде вероватно суделује и једна општија појмовна метафора ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА НЕШТО, ОБРАЂАЊЕ ПАЖЊЕ НА НЕШТО ЈЕ ГЛЕДАЊЕ У НЕШТО. Исту мотивацију делом препознајемо и у изразу *окретајући главу од некога*, који има супротно значење 'прекинути односе са неким, престати се интересовати, занемари(ва)ти некога', а овај фразеологизам својом формом указује на постојање још једне метафоре у истом појмовном ланцу: НЕЗАИНТЕРЕСОВАНOST ЗА НЕШТО ЈЕ ОКРЕТАЊЕ ГЛАВЕ (скретање погледа) од тога.

Највећи број метонимијски заснованих фразеологизама с компонентом *глава* у српском језику окупљено је око метонимије ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, ПАМЕТ, при чему у концептуализацији главе у тим изразима често учествује и човеково конвенционално знање о везаности свих когнитивних функција, интелектуалних радњи за простор главе. А будући да се све менталне, могуће активности одвијају у глави, разумљиво је да се НЕДОСТАТАК РЕДА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ПОСЛУ И ОБАВЕЗАМА, СМЕТЕНОСТ, СМУШЕНОСТ, ПОГУБЉЕНОСТ – у фразеологизмима концептуализују као НЕДОСТАТАК, ИЗОСТАНАК ГЛАВЕ. Ово појмовно пресликавање засновано је на метонимијском преносу ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, као и на човековом знању о активностима које се захваљујући могућим функцијама одвијају у глави, и мотивише следеће фразеологизме из грађе: *бежати (јурити, ширчати, ићи и сл.) без главе, као без главе* 'бежати (јурити, трчати, ићи и сл.) у највећој забуни, као ван себе, избезумљено', *као мува без главе* 'са бесмисленом ужурбанашћу, сметено, смушено', *не знам где ми је глава* 'претрпан сам пословима; у великој сам пометњи, бригама'.

Изостанак реда, не само у човековој организацији и опхођењу према обавезама, већ стање неуређености, дезорганизације, неред уопште – у фразеологији се третирају као изостанак главе и репа, што потврђују изрази *без главе и репа* 'без реда, срећености, смисла, везе' и *немајти ни главе ни репа* 'немати никаквог реда, бити у нереду', односно „немати ни почетка ни краја“ (Ј. Ј.). Сматрамо да су ове две конструкције мотивисане нашим знањем о положају главе

на телу: *главу* као горњи део људског тела разумемо као један крај, почетак нечега, док *рей* стоји за доњи део, супротан крај нечега.

Недостатак присебности, рационалности у односу према нечему, односно губитак контроле, такође се у фразеолошким конструкцијама описују као недостатак, изостанак главе (другим речима – садржаја главе, пошто је глава садржалац за мозак и глава стоји за мозак, разум, памет, ум).

4. Закључак

Појмовна анализа соматских фразеологизама с компонентом *глава* показује да је у концептуализацији главе у изразима активно неколико различитих типова когнитивних механизма. То су појмовне метафоре и појмовне метонимије, као и конвенционално знање и искуство које сви људи имају о положају главе, о високим когнитивним и менталним функцијама које глава обавља, захваљујући мозгу, разуму и интелигенцији, односно, захваљујући представи о смештености мозга и памети унутар главе; ту је такође и искуство о смештености чула и свих перцептивних способности унутар главе. Анализом израза из описних и фразеолошког речника долазимо до закључка да је највећи број њих окупљен око метафоричког сценарија садржавања. Овде смо уочили метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА РАЗУМ, ПАМЕТ, УМ, као и метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА МИСЛИ, ИДЕЈЕ И ДРУГЕ КОГНИТИВНЕ САДРЖАЈЕ. Неки изрази структурирани су метафоричким сценаријем ношења, по коме је ГЛАВА НОСИТЕЉ ЗА МИСЛИ, ИДЕЈЕ, БРИГЕ И ДР., а КОГНИТИВНИ САДРЖАЈИ СУ ТЕРЕТ КОЈИ ПРИТИСКА ГЛАВУ, што нам је указало на постојање двеју општијих метафора: ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, ТЕЛЕСНО И ДУХОВНИ НАПОР ЈЕ ФИЗИЧКИ НАПОР. Даље, изрази из наше грађе мотивисани су метафорама: ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ И ЗАНОС, СТРАСТ ЈЕ ВРЕЛИНА, а међу фразеологизмима препознајемо и оне који су структурирани помоћу сликовне схеме вертикалне димензије.

Конечно, појмовна анализа показала је да се глава у многим изразима у српском језику разуме метонимијски, односно да стоји за неколико циљних домена, при чему смо забележили следеће метонимијске формуле: 1. ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, ПАМЕТ, УМ; 2. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА; 3. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ И 4. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Броћић 2012: Андријана Броћић, О концептуализацији појмова понос, гордост, охолост и надменост у српском језику, *Зборник Матњице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 119–141.
- Гибс 1994: Raymond W. Gibbs, *The Poetics of Mind. Figurative thought, language and understanding*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Голуб 1991: Ivan Golub, *Vi ste sol zemlje, Crkva u svijetu* 26/2–3, Split, 193–198.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2009: Rajna Dragičević, О problemima identifikacije frazeologizama, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1, Tübingen, 35–44.
- Кевечеш² 2010: Zoltan Kövesces, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 2012: Barbara Kovačević, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Круз–Гресеп 1991: Roger J. Kreuz, Arthur C. Graesser, Aspects of idiom interpretation: Comments on Nayak and Gibbs, *Journal of Experimental Psychology: General*, 120, 90–92.
- Ланглот 2006: Andreas Langlotz, *Idiomatic Creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom-Representations and Idiom-Variation in English*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Лејкоф–Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Мршевић–Радовић 1987: Драгана Мршевић–Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић–Радовић 2008: Драгана Мршевић–Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Најак–Гибс 1990: Nandini P. Nayak, Raymond W. Gibbs, Conceptual knowledge in the interpretation of idioms, *Journal of Experimental Psychology: General* 119, 315–330.
- Раздобудко 2003: Лариса Раздобудко, *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*, Београд: Ведес.
- Ранђеловић и др. 2014: Ана Ранђеловић, Ивана Маринковић Мандић, Јована Јовановић, О фразеологизмима с компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*, у: *Језици и културе у времену и простору* III/1, Нови Сад: Филозофски факултет, 75–87.
- Расулић 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.
- Ристић–Радић–Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић–Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (стаудија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Тејлор 1991: John R. Taylor, *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- ФР: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Штрбац 2012: Гордана Штрбац, Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 105–117.

Jovana B. Jovanović

COGNITIVE OBSERVATIONS ON PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING LEXEME *GLAVA (HEAD)* AS A CONSTITUENT IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper is dealing with phraseological units which contain lexeme *glava (head)* in Serbian language. By analyzing these somatic figurative units, we are about to examine what does the lexeme *glava (head)* designate in idiomatic expressions and which cognitive mechanisms are involved. Our research shows that conceptual metaphors, metonymies and conventional knowledge motivates the meanings of a large number of idiomatic expressions containing this somatism in Serbian language. This work should be viewed as a contribution to application of the cognitive theory of metaphor in idiom research.